

ALBIN LESKY

Καθηγητοῦ τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας
ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιέννης

ΤΟ ΜΗΝΥΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ *

"Αν σήμερον τυγχάνω τῆς ὑψηλῆς διακρίσεως, τὴν ὁποίαν ὀφείλω εἰς τὴν καλωσύνην τῆς γεραρᾶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ἂν σήμερον μοὶ ἔλαχεν ἡ τιμὴ νὰ ὁμιλῶ πρὸς Ὑμᾶς εἰς τὴν πολυσέβαστον αὐτὴν πνευματικὴν ἑστίαν, ταῦτα εἶναι στιγμαί, πρὸς τὰς ὁποίας οὐδεμία ἄλλη ὥρα τῆς ζωῆς μου δύναται νὰ συγκριθῇ. Δι' ἓνα ἄνθρωπον, ὅστις ἔχει ἀφιερῶσει τὸ ἔργον τῆς ζωῆς του εἰς τὰ μεγάλα δημιουργήματα τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, ἡ ὥρα αὐτὴ σημαίνει οἶονεὶ νόστον, οἶονεὶ πορείαν πρὸς τὰς πηγάς. Πολὺς λόγος γίνεται σήμερον περὶ μιᾶς ἠνωμένης Εὐρώπης, δὲν γνωρίζω ὅμως, ἂν συχνάκις παρέχεται ἡ ἐξηγήσις, ποῦ κεῖται ἡ ἀρχὴ τῆς πνευματικῆς ἐκείνης στάσεως τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, ἥτις δι' ὅλους τοὺς λαοὺς, τοὺς ἐμμένοντας εἰς τὴν παράδοσιν, δεόν νὰ ἀποτελῇ τὸν κραταῖον συνεκτικὸν αὐτῶν θεσμόν. Πρέπει νὰ ὁμολογήσω, ὅτι δι' ἐμέ, ἀπὸ μακροῦ χρόνου, μία ρῆσις τοῦ Victor Auburtin, Εὐρωπαίου γαλλογερμανικῆς καταγωγῆς, εἶναι ἐπιτακτικὴ κατευθυντήριος παρακέλευσις. Καὶ ἰδοὺ ἡ ρῆσις: Αἱ Ἀθῆναι εἶναι ἡ πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης! "Αν ἐγὼ σήμερον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ταύτην τῆς Εὐρώπης κρίνωμαι ἄξιος δέκτης τῆς ἀπονεμομένης εἰς ἐμὲ ὑψηλῆς τιμῆς, τὸ γεγονὸς τοῦτο προκαλεῖ εἰς τὴν ψυχὴν μου συναισθήματα βαθείας εὐγνωμοσύνης καὶ τὴν συνείδησιν ἐνὸς μεθ' Ὑμῶν συνδέσμου, συνοδεύοντος τὴν ζωὴν μου.

Ὡς περιεχόμενον τοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον ἔχω τὴν τιμὴν νὰ εἶπω ἐνταῦθα πρὸς Ὑμᾶς, ἐξέλεξα θέμα, εἰλημμένον ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἐργασιῶν μου καὶ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἑλληνικὴν τραγῳδίαν.

* Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ Μεγάλῃ Αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τῇ 24 Νοεμβρίου 1967, κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ ὁμιλητοῦ ὡς ἐπιτίμου διδάκτορος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Ὁ λόγος ἐξεφωνήθη ὑπ' αὐτοῦ ἑλληνιστί, κατὰ μετάφρασιν τοῦ γερμανικοῦ πρωτοτύπου ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς κ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη.

Ἡ τραγωδία, ἡ ὑψίστη αὐτὴ δημιουργία τῆς ἀττικῆς τέχνης καὶ τῆς ἀττικῆς πολιτείας, εἶναι ἐπίτευγμα διαμορφωθὲν ὑπὸ λίαν ποικίλας καὶ πολλὰς προϋποθέσεις. Πάντως θὰ ἀποφύγω νὰ θίξω τὰ περίπλοκα προβλήματα τῆς ἀρχῆς τῆς, ἂν καὶ περὶ αὐτῆς ἔχω ἤδη ἐκφράσει διὰ τῶν δημοσιευμάτων μου ὅλως συγκεκριμένās προσωπικὰς ἀπόψεις.

Ἡ ἀττικὴ τραγωδία εἶναι πολλὰ πράγματα ἐν ταύτῃ: εἶναι μορφὴ λατρείας τοῦ θεοῦ, εἶναι κληρονόμος τῶν μουσικῶν μελῶν τῶν λυρικῶν χορῶν, εἶναι πεπληρωμένη ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ἐκείνην διαύγειαν, μεθ' ἧς τὸ ἰωνικὸν πνεῦμα ἔθετεν ἐρωτήματα εἰς τὸν κόσμον. Ἐνταῦθα ὁμως θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἴδω καὶ νὰ θεωρήσω τὴν τραγωδίαν πρὸ παντὸς ἀπὸ μιᾶς ἄλλης ὀρισμένης πλευρᾶς, ἥτοι ὡς ἀνανέωσιν τοῦ μύθου ἐν τῇ θέσει νέων προβλημάτων.

Δι' οὐδένα ἄλλον λαὸν κατέστη ὁ μῦθος κάτοπτρον τοῦ κόσμου ὡς διὰ τὸν ἐλληνικόν. Ἦδη ὁ μῦθος εἶναι τοιοῦτο κάτοπτρον κατὰ τὴν πρωιμωτάτην βαθμίδα (φάσιν) τοῦ ἐλληνικοῦ βίου, τὴν προσιτὴν εἰς τὴν γνῶσιν ἡμῶν, ἐννοῶ τὴν ἐπικὴν. Εἰκόνα σχεδὸν ἐπαρκὴ τοῦ μεγαλείου τῆς πρωίμου ταύτης ἐπικῆς περιόδου ἔσχομεν (ἐσχηματίσαμεν), ἀφότου ἡδυνήθημεν νὰ λάβωμεν ἰδέαν τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, ἥτις προηγῆθη τῆς ὁμηρικῆς, διαμορφωθείσα καὶ παραδοθεῖσα πρὸ τοῦ Ὅμηρου διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου. Καὶ εἰς τὴν δευτέραν βαθμίδα τῆς ὑπάρξεώς του, τὴν τῆς λυρικῆς χορικῆς ποιήσεως, τὴν ἐκπροσωπούμενην ὑπὸ τοῦ Πινδάρου καὶ τῶν δυστυχῶς ἰσχυοτάτων ἀποσπασμάτων τοῦ Στῆσιχόρου, ὁ μῦθος παρέμεινε τὸ κυριώτερον μέσον μεταβίβάσεως τῶν διεπουσῶν τὸν ἐλληνικὸν βίον ἀξιών. Μάλιστα ἡ δύναμις τοῦ μύθου ὡς μέσου μεταδόσεως ἀξιών ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἄλλοτε ἐτόλμησα νὰ ὁμιλήσω περὶ ἐνδιαμέσου μυθικοῦ κόσμου, ὅπως ἄλλοι ὁμίλῃσαν περὶ ἐνδιαμέσου γλωσσικοῦ κόσμου, δύο τομέων τοῦ ἐλληνικοῦ βίου, μέσῳ τῶν ὁποίων εὐρίσκομεν τὸν δρόμον τὸν ἄγοντα πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὰ ἐρωτήματα τοῦ κόσμου τούτου. Εἰς τὰς ἐκτεθείσας δύο βαθμίδας τοῦ μύθου ἐπηκολούθησεν ἡ τρίτη βαθμὶς, ἡ τραγικὴ βαθμὶς, καθ' ἣν ὁ μῦθος ἔσχεν ἑξοχον ἀνανέωσιν καὶ κατέστη φορεὺς νέας προβληματικότητος ὑπερόχου βάθους. Ἄς φέρωμεν εἰς τὴν σκέψιν μας τὴν ἱστορικὴν ὑποδομὴν τῆς βαρυσημάντου ταύτης ἐξελίξεως. Ὁ ἐλληνικὸς πέμπτος πρὸ Χριστοῦ αἰὼν δὲν ἔχει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος παρόμοιον μὲ αὐτὸν ἱστορικὸν φαινόμενον. Ὁ αἰὼν οὗτος ἐγκαινιάζεται μὲ τὸ ἔπος τῶν Περσικῶν πολέμων, καθ' οὓς εἰς μικρὸς θεοφιλῆς λαός, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν θεῶν του, ἐξησφάλισε τὴν ἐλευθερίαν του. Περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος τούτου ὑποῦνται εἰς τὴν διαύγειαν τοῦ ἀττικοῦ φωτὸς τὰ οἰκοδομήματα τῆς Ἀκροπόλεως, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἡ κίνησις τῶν Σοφιστῶν, ἡ ἐξ ὅλων τῶν πνευματικῶν κινήσεων τῆς Δύσεως προκαλέσασα τὰς μεγαλυτέρας συνεπειάς, προσπαθεῖ νὰ ἐξεγείρῃ εἰς ἀνταρσίαν τὴν ἐλληνικὴν σκέψιν. Καί, ἂν τοῦ

αὐτοῦ αἰῶνος τὸ τέλος συμπίπτει μὲ βαρεῖαν πολιτικὴν καταστροφὴν τῶν Ἀθηνῶν, δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὁ Σωκράτης περιεφέρετο ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν, ἔχων μεταξὺ τῶν μαθητῶν του τὸν νέον Πλάτωνα. Πολὺ ἀπέχω ἀπὸ τοῦ νὰ συμφωνῶ μὲ τὴν κατεύθυνσιν ἐκείνην τῆς ἐρεῦνης, ἥτις ἀναζητεῖ μὲ ἐπίμονον ζήλον σχέσεις τῶν διασω-
 θεισῶν τραγωδιῶν μὲ ὠρισμένα ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τῶν δὲν δύναται ὁμως νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸ ὅτι εἶναι ἀμεσώτατα ἀντι-
 ληπτὰ τὰ ἴχνη καὶ σημεῖα τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἡ τεραστία ὤθησις καὶ ὁ δυνατὸς παλμὸς τοῦ πέμπτου αἰῶνος εἰς τὰ μεγάλα δημιουργή-
 ματα τοῦ τραγικοῦ λόγου.

Παρακαλῶ νὰ ἀνακαλέσετε μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν μνήμην Σας μερικὰ ἀρι-
 στοουργήματα τῆς τραγωδίας. Τοῦτο θὰ κάμωμεν, μὴ λαμβάνοντες τὴν
 μεθοδολογικὴν στάσιν τοῦ ἱστορικοῦ, ὅστις ἐρευνᾷ τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα
 ὡς γεγονότα τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ἐν τῷ πνεύματι τοῦ βασικοῦ ἐρωτήματος:
 τί ἔχει νὰ εἴπῃ ἡ τραγωδία τῶν μεγάλων ἀττικῶν ποιητῶν, ποῖον εἶναι τὸ
 μήνυμα τῆς τραγωδίας ταύτης εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ 20οῦ αἰῶνος,
 τοῦ αἰῶνος τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας καὶ τῶν ταξιδίων εἰς τὸ διάστημα;

Κατὰ τὴν τοιαύτην θέσιν τοῦ ἐρωτήματος πρέπει πρὸ παντὸς ὁ ἐρμη-
 νευτὴς νὰ ἀποφύγῃ τὴν προσπάθειαν μιᾶς βεβιασμένης καὶ καθ' ἐνιαῖον
 τύπον θεωρήσεως τοῦ ἔργου καὶ τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν. Ἡμεῖς θὰ
 προσπαθῶμεν μὲν νὰ δώσωμεν διὰ μιᾶς ἀποφάνσεως τὰ κοινὰ χαρακτηρι-
 στικά καὶ τὸ κοινὸν νόημα ὅλων τῶν ἐλληνικῶν τραγωδιῶν, ποὺ ἔχουν
 σημασίαν διὰ τὸν ἄνθρωπον τοῦ καιροῦ μας, ἐν ἀρχῇ ὁμως ὀφείλομεν νὰ
 ἐρωτήσωμεν, πῶς ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει τὰ κοινὰ αὐτὰ χαρακτηριστικά τῆς
 τραγικῆς ποιήσεως ἐκφράζει κατ' ἰδιαιτέρον προσωπικὸν τρόπον ἕκαστος
 τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν.

Ζῶμεν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν καθίσταται διαρκῶς ἐμφανεστέρα ἡ τάσις
 νὰ ἀπομακρύνωμεν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ ὅλου κόσμου, ἀπὸ τὸ
 κοσμοειδωλὸν μας, ὡς ὃν ἰδίᾳ φύσεως, ἰδίᾳ δικαιωμάτων καὶ ἰδίᾳ νομιμό-
 τητος, ἀπὸ τῆς φύσεως προελθούσης καὶ ἀναπτυχθείσης. Ἡ ἀφηρημένη
 τέχνη εἶναι μία εὐγλωττος ἐκφρασις τῆς τάσεως ταύτης. Ἄν τώρα ἀναλογι-
 σθῶμεν, ὅτι τὴν σημασίαν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ καταδεικνύει τὸ γεγο-
 νός, ὅτι ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἔχει ἔσαι ἀναπτύξει ἐγκύρως τὴν διαλεκτικὴν
 μεταξὺ θεονομικοῦ καὶ ἀνθρωπονομικοῦ κοσμοειδώλου, ὁ λογισμὸς οὗτος
 σημαίνει ἐν ταύτῳ, ὅτι διατρέχομεν σήμερον τὸν κίνδυνον νὰ χάσωμεν τὴν
 ἐλληνικὴν ταύτην κληρονομίαν. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἐρωτῶμεν, τίνας
 εἶναι αἱ ἀποφάνσεις καὶ ὑποθῆκαι τῆς ἀττικῆς τραγωδίας, αἵτινες ἀκριβῶς
 διὰ τὴν ἐποχὴν μας εἶναι ὑποθῆκαι, ἔχουσαι θεμελιώδη σημασίαν διὰ τὸν
 ἄνθρωπον. Αὐτονόητον εἶναι, ὅτι, ἐντὸς τῶν ἐκτεθέντων ὁρίων τοῦ λόγου
 μου, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἀρκεσθῶ εἰς ὀλίγας νύξεις, ἀφοῦ κατ' ἀρχὴν

παρατηρήσω, ὅτι ἕκαστος τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν ἀποτελεῖ ἴδιον πνευματικὸν κόσμον, τοῦ ὁποῖου ἐκάστοτε θὰ προσπαθῶ νὰ παρουσιάσω μόνον ἐν ἰδιαίτερον γνώρισμα.

Τὸ σημαντικώτατον κατόρθωμα τῆς τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὅτι ἀνεκάλυψε τὴν προβληματικότητα τοῦ δρῶντος, τοῦ ἐνεργοῦντος ἀνθρώπου. Ἡ, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν οὐσιαστικώτερα: τὴν τραγικότητα τοῦ δρῶντος ἀνθρώπου. Ὡς τοιαύτην τραγικὴν μορφήν ἡ τραγωδία «Ἐπὶ ἐπὶ Θήβας» προβάλλει τὴν μορφήν τοῦ Ἑτεοκλέους. Οὗτος, ὡς βασιλεὺς τῶν Θηβῶν, διευθύνει ἐν πλήρει συναισθήσει τῆς εὐθύνης του τὴν ἀμυνὰ τῆς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν πιεζομένης πόλεώς του. Ὡς προστάτης τῆς ἀναλαμβάνει ἀδελφοκτόνον ἀγῶνα μὲ τὸν Πολυνείκην. Ὁ ἀγὼν οὗτος εἶναι ἐκπλήρωσις τοῦ ὑψηλοῦ του καθήκοντος, εἶναι μία ἐνδοξος θυσία τῆς ζωῆς του, ταυτοχρόνως ὅμως εἶναι καὶ τὸ ἀπαίσιον ἐγκλημα τῆς ἀδελφοκτονίας, πλήρωμα τῆς παλαιᾶς ἀρᾶς κατὰ τοῦ οἴκου του. Οἰαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ δρᾶσις τοῦ Ἑτεοκλέους, εἴτε δηλαδὴ οὗτος ἀπέφευγεν εἴτε ἀνελάμβανε τὸν ἀγῶνα, καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις θὰ ὑπέπιπτεν εἰς ἐνοχλήν.

Ὅμοία εἶναι καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ βασιλέως τῆς χώρας εἰς τὰς «Ἰκέτιδας». Αἱ θυγατέρες τοῦ Δαναοῦ, διωκόμεναι ὑπὸ τῶν ἐξαδελφῶν των, υἱῶν τοῦ Αἰγύπτου, καταφεύγουν ἔξω τοῦ Ἄργους ὡς ὁμᾶς ἰκετίδων εἰς τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν τοῦ μεγάλου ἐκεῖ βωμοῦ καὶ ζητοῦν νὰ γίνουν δεκταὶ εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ τύχουν προστασίας. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς αἰτήσεώς των θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα αἱματηρὰν συμπλοκὴν μὲ τοὺς ἐμμανεῖς διώκτας των, ἡ ἄρνησις ὅμως τῆς παροχῆς ἀσύλου εἰς αὐτὰς ἐμελλε νὰ προσάψῃ ἄγος ἄκρως ὀλέθριον εἰς τὸ Ἄργος. Διότι αἱ κόραι ἔχουν λάβει τὴν ἀπόφασιν νὰ κρεμασθοῦν ἀπὸ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν, ἂν δὲν τύχουν προστασίας. Βλέπομεν τὸν βασιλέα εὐρισκόμενον εἰς δεινὴν ἀπορίαν, ὅπως λάβῃ τὴν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐπιβαλλομένην ἀπόφασιν. Ἀποχρῶντες λόγοι δικαιολογοῦν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι εἰς τὸ δεύτερον μὴ περισωθὲν δρᾶμα τῆς τριλογίας ἡ τραγικότης τῆς μορφῆς τοῦ βασιλέως τοῦ Ἄργους ἐτελειώθη διὰ τοῦ θανάτου του. Ἡ αἰσχύλειος ὅμως αὕτη τραγικότης ἡ προκύπτουσα ἀπὸ τὴν ἀπορίαν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ὁ ἄνθρωπος πρὸ τῶν ἐκάστοτε ἐνεργειῶν του καὶ ἀπὸ τὸ δίλημμα, πρὸ τοῦ ὁποῖου τὸν θέτει μία ἐπικειμένη πρᾶξις του, εὔρε τὴν πλέον μεγαλειώδη ἐπισφράγισίν της εἰς τὴν «Ὁρέστειαν» ἐκείνην, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Swinburne διηρωτᾷτο, ἂν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῇ «τὸ μέγιστον ἐπίτευγμα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος».

Τὸ δεύτερον δρᾶμα τῆς «Ὁρεστείας» μᾶς παρουσιάζει ἕνα Ὁρέστην, ὅστις ὡς τὸ πιστότερον τέκνον ἔχει χρέος νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του Ἀγαμέμνονος. Πρόκειται λοιπὸν περὶ πράξεως εὐλαβοῦς καὶ δὴ καὶ διττῶς εὐλαβοῦς, ἐφόσον ἡ πρᾶξις αὕτη ἦτο ἐκτέλεσις ἐντολῆς τοῦ

θεοῦ τῶν Δελφῶν, ὑπαγορεύσαντος τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως δι' ἀπειλῆς φρικτῆς τιμωρίας. Πάντα ταῦτα λέγει αὐτὸς ὁ ποιητής, καὶ ὅμως εἰς τὸ ἴδιον ἔργον ἀκούομεν, ὅτι ἡ πράξις αὕτη τοῦ Ὁρέστου ὡς μητροκτονία εἶναι τὸ ἀπαισιώτατον ὄλων ἐγκλημα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ δρῶν Ὁρέστης καθίσταται ἔνοχος ἐγκλήματος. Ἄν ἀπέφευγε τὴν πράξιν, θά ἤφανιζετο ὑπὸ τοῦ διατάξαντος καὶ καθορίσαντος αὐτὴν θεοῦ ὡς ἀρνηθεὶς τὴν ἐκτέλεσιν πράξεως ἐκδικήσεως τοῦ αἵματος. Ἐὰν ὅμως ὁ Ὁρέστης ἐκτελέσῃ τὴν πράξιν, τὸν ἀναμένουν αἱ Ἑρινύες διὰ νὰ τὸν καταδιώξουν ἐν οἰκτρᾷ ἀθλιότητι καὶ μανίᾳ. Ἀλλ' εἰς τὴν προβληματικότητα ταύτην τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, κυρίως ὅμως εἰς τὰ προβλήματα τῆς βαθυτάτης γνώσεως τοῦ Αἰσχύλου καὶ ταυτοχρόνως τῆς γνώσεως τῆς ὑπερχρονικῆς ἀξίας καὶ τοῦ κύρους του, παρέχει ἀπάντησιν τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ διὰ μιᾶς πᾶν ἄλλο παρὰ ἀπαισιοδόξου καὶ ἀρνητικῆς θεωρήσεως τοῦ κόσμου. Ὁ ποιητής, ὅστις, μαχόμενος μετὰ τῶν συμπολιτῶν του εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ τὴν Σαλαμίνα, εἶδε τὴν διάσωσιν τῆς πόλεώς του, φρονεῖ, παρ' ὅλην τὴν δεινότητα τῆς τραγικότητος, ἥτις πέπρωται ἐπικρεμαμένη ὑπὲρ τὸν ἄνθρωπον, φρονεῖ, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη αὕτη τραγικότης δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἓν μέρος τοῦ κόσμου τοῦ θείου. Καὶ οὕτως ἡ τελευταία ρῆσις, τὴν ὁποίαν συγκρατοῦμεν ἀπὸ τὴν «Ὁρέστειαν» τοῦ Αἰσχύλου, εἶναι ἡ διακήρυξις μιᾶς συμφιλιώσεως καὶ διαλλαγῆς, δι' ἧς αἱ πανάρχαιαι δυνάμεις τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς ἐνοῦνται μὲ τὸν φωτεινὸν κόσμον τῶν Ὀλυμπίων θεῶν. Ἡ ἀπειλή καθίσταται εὐλογία καὶ ὁ Ὁρέστης ἐξέρχεται ἀπελευθερωμένος ἐκ τοῦ κλοιοῦ ἔνοχης καὶ ἐξιλασμοῦ, ἐντὸς τοῦ οὐοῦ ἦτο ἐγκλειστον τὸ γένος του. Τὸ τελικὸν διδάγμα τοῦ ποιητοῦ εἶναι, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς τραγικότητα, ἡ δὲ λύσις τῆς τραγικότητος ταύτης κεῖται εἰς μίαν παγκόσμιον πλήρη νοήματος καὶ ἐπὶ τῆς θείας βουλήσεως ἐρειδομένην τάξιν. Ὁ ἐνεργὼν ἄνθρωπος περιπίπτει εἰς ἐνοχὴν ἀμαρτίας ὑπὸ τρομεράν ἀναγκαιότητα. Τῆς ἐνοχῆς διὰ τὴν ἀμαρτίαν ἐπακόλουθον εἶναι τὸ πάσχειν, ἐκ τοῦτου ὅμως ἐξαίρεται ἡ γνῶσις μιᾶς μεγάλης ἐν τῷ κόσμῳ κρατούσης θείας τάξεως. Οὕτως ἀποφθέγγεται ὁ πρεσβύτερος τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν πρὸς ἡμᾶς, τὰ τέκνα ἐποχῆς, ἡ ὁποία νομίζει, ὅτι πρέπει νὰ ἀμφιβάλλῃ ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξιν μιᾶς παγκοσμίου τάξεως, ἐνεχοῦσης πλήρης ἴδιον νόημα, καὶ ἡ ὁποία ὑπὸ τὴν ἀμφιβολίαν αὐτὴν προσποιεῖται, ὅτι δὲν γνωρίζει σπουδαιότερον καὶ ἄξιον μεγαλυτέρου ζήλου ἔργον τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, εἰμὴ τὴν κατάλυσιν τῆς πίστεως εἰς μίαν τοιαύτην παγκόσμιον τάξιν, ὅπου-δήποτε καὶ ἂν τὴν συναντᾷ.

Καὶ τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ δευτέρου ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν, περιεσώθησαν 7 δλόκληρα δράματα, ὅσα καὶ τοῦ Αἰσχύλου. Τὸ παλαιότερον ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ «Αἴας», τοῦ οὐοῦ ἦδη ἡ πρώτη σκηνὴ ἐγκλείει κατὰ τρόπον παραδειγματικὸν δλόκληρον τὸν Σοφοκλέα. Ὁ Αἴας, εἰς ἐκ τῶν

μεγίστων ἡρώων τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, κατὰ τὴν ἔριν περὶ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ὅπλων τοῦ Ἀχιλλέως ἠττήθη καὶ θέλει νὰ ἐκδικηθῇ διὰ μιᾶς ἐπιδρομῆς νυκτερινῆς κατὰ τῶν ἀρχηγῶν. Ἄλλ' ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ ἐμβάλλει μανίαν καὶ στρέφει τὴν ὀργὴν του κατὰ τῶν ἀγγελῶν τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοπέδου πρὸ τῆς Τροίας. Ἐν ἀρχῇ τοῦ δράματος παρίσταται ὁ Αἴας ἐπιστρέψας εἰς τὴν σκηνὴν του καὶ ὁρμῶν μανιώδης κατὰ τινων ζῶων, τὰ ὅποια ἔχει καταδιώξει πρὸς τὰ ἐκεῖ, ἐκλαβὼν αὐτὰ ἐν τῇ μανίᾳ του ὡς ἀντιπάλους του ἀνθρώπους. Ὁ Ὀδυσσεὺς τὸν παρακολουθεῖ συρόμενος κρύφα ὀπισθὲν του καὶ πρὸ τῆς σκηνῆς τοῦ Αἴαντος προσκαλεῖται ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ἐπιμελῶς συνοδευούσης τὸν δρόμον του. Ἡ θεὰ θέλει νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν προσφιλεῖ της Ὀδυσσεῖαν ἐν θανάσιον θέαμα. Καλέσασα τὸν Αἴαντα πρὸ τῆς σκηνῆς του, τὸν ἀναγκάζει νὰ περιγράψῃ ὁλόκληρον τὴν ἀθλιότητα καὶ δυστυχίαν του διὰ γελοίας αὐτοβιογραφίας του. Εἰς τὴν ὑπὸ τῆς θεᾶς προσφορὰν αὐτὴν τοῦ θεάματος ὁ Ὀδυσσεὺς ἀντιδρᾷ ἐκφράζων τὴν γνώμην περὶ τῆς ἀσταθείας καὶ ἀβεβαιότητος παντὸς ἀνθρωπίνου μεγαλείου. Ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις καὶ διαφορὰ μεταξὺ τῆς Ἀθηνᾶς αὐτῆς τοῦ «Αἴαντος» καὶ τῆς θεᾶς ἐκείνης, ἡ ὅποια εἰς τὴν τελευταίαν σκηνὴν τῶν «Εὐμενίδων» τοῦ Αἰσχύλου μὲ φρόνησιν καὶ καλωσύνην τὰς τρομερὰς δυνάμεις τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς μετακοσμεῖ εἰς εὐλογούσας θεότητες. Ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ «Αἴαντος» δὲν ἀνήκει εἰς κόσμον θεῶν, ὅπως ὁ τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ κατανοήσῃ τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὴν μοῖραν του. Ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ «Αἴαντος» φαίνεται ἐγγύτερον ἵσταμένη πρὸς τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, δι' οὗς ἡ προσωπικὴ τῶν θέλησις εἶναι ὁ ὑπέρτατος νόμος. Καὶ ὅμως θὰ ἦτο σφάλμα νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸν ἀνωτέρω παραλληλισμόν. Διότι εἰς τὸ τέλος τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος σκηνῆς, ἡ Ἀθηνᾶ αὕτη, ἡ ὅποια διεσκέδαζε μὲ τὴν ἀθλιότητα τοῦ Αἴαντος, ὑψοῦται πρὸ ἡμῶν πλήρης ἠθικοῦ μεγαλείου. Ὁ, τὴν ἐν ἀρχῇ τῆς σκηνῆς ἐφάνη ὡς φρικαλέα διακομώδης τῶν στεναγμῶν ἐνὸς συντετριμμένου ἀνθρώπου, μετουσιοῦται νῦν εἰς μέγα παράδειγμα θείας δυνάμεως, ἀπαιτούσης ἀπόλυτον σεβασμὸν πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Τὸ δελφικὸν πρόσταγμα «γνῶθι σαυτὸν» προσλαμβάνει ἤδη νόημα ἀποδίδον τὸ βάθος τοῦ τραγικοῦ.

Οὕτως ὁ Αἴας καθίσταται παράδειγμα τοῦ τραγικοῦ ἀγνώστου, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκτεθειμένος κατὰ τὸν Σοφοκλέα πᾶς ἄνθρωπος. Ἡ Ἀθηνᾶ ἐρωτᾷ τὸν Ὀδυσσεῖαν, ἂν γνωρίζει ἥρωα ἀνώτερον τοῦ Αἴαντος. Ὅταν ὁ Ὀδυσσεὺς ἔδωκεν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τῆς θεᾶς, αὕτη προβάλλει τὸ φρικτὸν βάθος τῆς καταπτώσεως τοῦ Αἴαντος ὡς παράδειγμα τῆς θείας δυνάμεως καὶ διδάσκει τὸν Ὀδυσσεῖαν, ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον προσήκει σεβασμὸς πρὸς τὸ θεῖον καὶ ἐπίγνωσις τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως.

Εἰς τὴν ἐκτεθεῖσαν ἐρμηνείαν τοῦ «Αἴαντος» ὑπεχρέωθην νὰ ἐκθέσω τὰ

πράγματα ἀπλούστερα. Παρέλιπον τὸ στοιχεῖον τῆς ἐνοχλῆς, ὅπερ ἀνακύπτει εἰς τὴν συνέχειαν τῆς δράσεως εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Τὴν οὐσίαν ὁμως τῆς σοφοκλείου τραγικότητος ἀποδίδει μὲ πλήρη σαφήνειαν τὸ τελειότερον δημιούργημα τοῦ Σοφοκλέους, ὁ «Οἰδίπους Τύραννος». Εἶναι ἐντροπή, ὅτι φιλόλογοι ἐξήγησαν νὰ εὑρουν ἐνοχὴν τοῦ Οἰδίποδος δι' ἀμάρτημά του, ἥτις θὰ ἡδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἄμετρον δυστυχίαν του. Ἡ ζήτησις ὁμως αὕτη ἀνῆκει πλέον εἰς τὸ παρελθόν. Ἐνα κατὰ βάσιν ἀθῶον ἄνθρωπον, τὸν Οἰδίποδα, οἱ θεοὶ ἐξώθησαν νὰ γίνῃ πατροκτόνος καὶ αἰμομείκτης, ὅστις ἐν τέλει τοῦ δράματος ὡς τυφλὸς ἐπαίτης ὁδεύει τὸν δρόμον τῆς ἀθλιότητος. Τόσον μεγάλοι εἶναι οἱ θεοὶ καὶ τόσον μικρὸς ὁ ἄνθρωπος, ὅστις, τραγικὸν καὶ ἀβοήθητον, ἔκθετον ὄν, λαμβάνει πείραν τῆς τρομερᾶς τῶν δυνάμεως! Ἄλλ' ὁμως θὰ ἦτο ἡ πλέον χονδροειδὴς παρανόησις, ἂν θὰ ἠθέλομεν νὰ τελειώσωμεν ἐδῶ. Ὅχι, δὲν τελειώνει ἐδῶ τὸ μήνυμα τῆς σοφοκλείου τραγωδίας. Τὸ μήνυμά της ἀκριβῶς ἀπὸ τῶν ἑως τώρα ἐκτεθέντων εἰσέρχεται εἰς τὴν τελικὴν του ὁλοκλήρωσιν. Εἶναι βεβαίως ἀληθές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος βλέπει ἑαυτόν, ἐν τῇ τραγικότητι τῆς ἐκθέσεώς του εἰς ἀγνώστους κινδύνους, παραδεδομένον εἰς ἐξωλογικὰς δυνάμεις, ἀλλὰ τὸ πῶς θὰ δυνηθῇ νὰ κρατηθῇ πρὸ τῶν δυνάμεων αὐτῶν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην του ἀξιοπρέπειαν, ἰδοὺ τὸ κύριον ἐρώτημα καὶ πρόβλημα τοῦ Σοφοκλέους. Ἡ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ διδομένη μία ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι ἡ ἀπαίτησις ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον νὰ γνωρίζῃ τὰ ὅριά του καὶ νὰ προσαρμόζῃ πρὸς αὐτὰ τὰς ἐνεργείας του. Ὁ Σοφοκλῆς ἦτο σύγχρονος τῆς τεραστίας ἀνόδου τῆς ἀθηναϊκῆς ἰσχύος καὶ εἶχεν ἀκούσει τὰ κηρύγματα τῶν Σοφιστῶν, οἵτινες ἤθελον νὰ καταρρακώσουν πᾶν τὸ παραδεδομένον. Εἰς τὸ πρῶτον στάσιμον τῆς «Ἀντιγόνης», τὸ ὅποῖον ἐγὼ ἀδιστάκτως θὰ ἐχαρκτηρίζον ὡς τὸ πλέον ἐπίκαιρον ποίημα τῆς παγκοσμίου λογοτεχνίας, ὁ Σοφοκλῆς ἐτόνισε τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους ἐβλεπεν ἀνακύπτοντας. Εἰς τὸ στάσιμον τοῦτο ὑμνεῖται ὁ ἄνθρωπος ὡς ὃν δεινότατον, πεπρωτισμένον μὲ πνευματικὴν ὑπεροχὴν, ὅπερ ὑποτάσσει εἰς ἑαυτὸ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν. Παρὰ ταῦτα ὁμως ἡ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια ναυαγεῖ, ἂν ὁ ἄνθρωπος ἀγνοῇ τοὺς ὑπερκειμένους αὐτοῦ νόμους καὶ ἀπεργαζομένους τὴν καταστροφὴν του, ἐν ἣ περιπτώσει παραβῇ αὐτούς. Τὸ σοφόκλειον χορικὸν ὁμιλεῖ περὶ ἀρότρου, περὶ πλοίων καὶ κατασκευῆς οἰκιῶν, τίποτε ὁμως δὲν μεταβάλλεται, ἂν ἡμεῖς σήμερον ἀντὶ τούτων ὁμιλῶμεν περὶ ταξιδίων εἰς τὸ διάστημα καὶ ἀτομικῆς ἐνεργείας. Ὅσα-δὴποτε ὁμως καὶ ἂν μένουν ἀσαφῆ, ἀνεξήγητα ὡς πρὸς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κόσμου ὑπὸ τῶν θεῶν, ὁ Σοφοκλῆς γνωρίζει, ὅτι τὰ πάντα ὑπόκεινται εἰς αἰώνιους, ἀκαταλύτους νόμους.

Δὲν εἶναι ὁμως ὁ Σοφοκλῆς μόνον ὁ ποιητὴς ὁ ὑποδεικνύων εἰς ἡμᾶς τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρώπου· εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ κήρυξ τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου. Ἄν προηγουμένως, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς πορείας τοῦ Οἰδίποδος εἰς

τὸν δρόμον τῆς δυστυχίας του, εἶπον: τόσον μικρὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος πρὸ τῆς θεότητος, τώρα θέτω ἀπέναντι ἀκριβῶς τῶν λόγων τούτων τὴν φράσιν: τόσον μέγας ἡμπορεῖ νὰ ἀναδειχθῇ ὁ ἄνθρωπος, ὅταν τὸν πλήξῃ ἡ μοῖρα! Παράδειγμα τούτων εἶναι ὁ Οἰδίπους, ὅστις δὲν ἡσυχάζει, πρὶν ἢ ἐξακριβῶσιν καὶ τὴν ἐσχάτην ἀλήθειαν περὶ ἑαυτοῦ. Καθίσταται ὑπέρτερος τοῦ κλήρου του, ὑπέρτερος τῆς μοίρας του, μὲ τὸ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐνοχὴν του, νὰ ἀναλάβῃ τὰς εὐθύνas του καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν σκληροτέραν τιμωρίαν. Ὁ τυφλὸς ἐπαίτης, ὁ ἐκ τῆς πόλεως ὁδεύων τὴν ὁδὸν τῆς δυστυχίας, ἔχει ἀπολέσει τὰ πάντα, πλὴν ἑνὸς: τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας του! Ἐδῶ δὲ Ἰσα - Ἰσα εὕρηται ἡ λύσις τοῦ αἰνίγματος τῆς ἐκ τοῦ δράματος τούτου τραγικῆς ἡδονῆς, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Hoelderlin εἶπε τὸ πολυθρύλητον δίστιχον: «εἰς τὸ θέατρον ἐξήσαμεν τὴν φοβεράν κατάπτωσιν ἑνὸς ὑπὸ τῆς μοίρας πληγέντος ἀνθρώπου καὶ φεύγομεν ἀπὸ αὐτοῦ ὑψωμένοι καὶ εὐτυχεῖς, διότι τὸ δράμα τοῦτο τῶν παθημάτων τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ταυτοχρόνως καὶ δρᾶμα τοῦ μεγαλείου του!».

Θὰ φανῇ ἴσως παράδοξον, ὅτι περὶ τοῦ τρίτου τραγικοῦ, τοῦ ὁποίου ἔχομεν τὰ περισσότερα διασωθέντα δράματα, ἐνταῦθα θὰ ὁμιλήσω διὰ βραχυτάτων. Ἄλλ' ἐνθ' ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους ἀπηχῇ μέχρις ἡμῶν μία ὄχι πάντοτε εὐκόλως ἀντιληπτὴ, ἀλλ' ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει μονοσήμαντος, καθαρὰ φωνή, ἀπὸ τὰ δράματα τοῦ Εὐριπίδου ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς νοηματικῆς πολυφωνίας. Περὶ τῶν κινδύνων, εἰς οὓς εἶναι ἐκτεθειμένος ὁ ἄνθρωπος, ἔχει βεβαίως καὶ ὁ Εὐριπίδης νὰ μᾶς εἴπῃ ὀλίγα. Εἰς τὸν «Ἡρακλέα» του προβάλλει τὸν ἥρωα νὰ ὑπερβάλλῃ τὴν δυστυχίαν του, ἀναλαμβάνων τὸ πεπρωμένον ἐπὶ τῶν ὤμων του, ὡς ἰδιαν ἐνοχὴν.

Ἄλλ' ἡ εἰκὼν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ποιητὴν τοῦτον, ὅστις εὐρίσκεται εἰς διαρκὴ διαλεκτικὴν μὲ τοὺς Σοφιστάς, εἶναι ἀσταθεστέρα, ὁ δὲ πλοῦτος τοῦ ἀνθρωπίνου ψυχικοῦ βίου, εἴτε εἶναι κραυγαὶ θρήνων καὶ ἰαχὰ χαρᾶς εἴτε πάθῃ μίσους καὶ ἔρωτος, γεννώμενα μέσα εἰς τὰς θεάλλας μιᾶς μεγάλης Μοίρας ἢ εἰς τὰ ιδιότροπα παίγνια τῆς τύχης, καθίσταται παρ' Εὐριπίδῃ ὁρατὸς κατὰ νέον τρόπον. Μνημονεύω ἐνταῦθα ἐν ἰδιαιτέρως προσφιλῆς εἰς τὸν Εὐριπίδην μοτίβον, τοῦ ὁποίου ἐπανειλημμένως ἔκαμε χρῆσιν ὁ ποιητής. Καὶ αὕτῃ ἡ μερικὴ ἄποψις τοῦ πολυμεροῦς ἔργου τοῦ τραγικοῦ τούτου εἶναι μία κληρονομία ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν, αἰωνίας ἐπικαιρότητος καὶ διαρκείας ἀξία. Μεταξὺ τῶν μορφῶν τοῦ ποιητοῦ ὑπάρχουν οὐκ ὀλίγαι, αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν ἐμφανῆ μιάν ἐκ τῶν μεγίστων δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, παρέχοντος ἑαυτὸν ὡς ἐκούσιον θῆμα. Ἡ σειρὰ τῶν μορφῶν τούτων, αἵτινες προσφέρουν τὴν ζωὴν των ὡς θυσίαν, ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Ἄλκηστιν καὶ τελειώνει μὲ τὴν Ἰφιγένειαν ἐκείνην, ἥτις ἐν Αὐλίδι χωρεῖ ἐκούσα εἰς τὸν βωμὸν τῆς θυσίας. Μεταξὺ τῶν ἰδίων μορφῶν εἶναι καὶ ὁ

παῖς Μενοικεὺς τῶν «Φοινισσῶν», ὁ θυσιασθεὶς διὰ τὴν πόλιν τῶν πατέρων του. Ὁ ποιητής, ὁ μέγας αὐτὸς μύστης τῶν ψυχῶν, ὅστις ἀνοήτως ὠνομάσθη μισογύνης, ἐγνώριζεν ὅτι ἴσα - ἴσα ἡ γυνὴ καὶ ὁ ἔφηβος ἔχουν τὴν ἰκανότητα νὰ φέρουν τὸ ὑψηλὸν πάθος τῆς θυσίας. "Ἄν τώρα ἐνδιαμέσως εἰς τὰς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου μᾶς φαίνεται, ὅτι καθίσταται προβληματικὸν τὸ νόημα τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως, ὅμως μὲ τὰς ὑψηλὰς μορφὰς τῶν δραμάτων του, αἱ ὁποῖαι θυσιάζονται χάριν φίλων, συγγενῶν ἢ τῆς πατρίδος των, ἀποκαλύπτεται πρὸ ἡμῶν, κατὰ νέον τρόπον, ὁ πλάστης τῶν μορφῶν τούτων Εὐριπίδης.

Ἐν τέλει θέτομεν τὸ ἐρώτημα, ἂν, παρὰ τὰς πρὸς ἄλληλα διαφορὰς τῶν ἔργων τῶν τριῶν μεγάλων ἀττικῶν τραγικῶν, εἶναι δυνατόν νὰ εὑρεθοῦν κοινὰ σημεῖα, συνάπτοντα αὐτὰ εἰς μίαν ὑπερτέραν ἐνότητα καὶ ἐκφράζοντα ὅ,τι ἐνδιαφέρει ἡμᾶς, τοὺς ἀνθρώπους τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, καθ' ὃν τρόπον ἐνδιέφερε τοὺς Ἀθηναίους πρὸ δύο καὶ ἡμισείας περὶπου χιλιετηρίδων. Θὰ ἡδυνάμεθα, νομίζω, τὸ ζητούμενον κοινὸν τοῦτο γνώρισμα νὰ εὑρωμεν εἰς τὸ ἐξῆς σημεῖον: ὅτι δηλαδὴ ὅλαι αὐταὶ αἱ τραγωδίαὶ καθορίζονται ἀπὸ τὸ αὐτό, τυραννοῦν αὐτὰς θεμελιῶδες ἐρώτημα, οἷαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐπὶ μέρους ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν ἐκάστη τραγωδία δίδει εἰς τὸ γενικὸν ἐρώτημα: ποία εἶναι ἡ στάσις τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ, τίνες εἶναι αἱ δυνάμεις, ἀπέναντι τῶν ὁποίων εὐρίσκεται ὁ ἄνθρωπος καὶ τίνες δυνατότητες ὑπάρχουν, ὥστε οὗτος νὰ μὴ παρασυρθῇ ὑπ' αὐτῶν; Ἐπανερχομαι εἰς τοὺς λόγους τοῦ προοιμίου μου: Διανύομεν μίαν ἐποχὴν ἀνατρεπτικῶν ἐξελεύσεων, καθ' ἣν ἡ μηχανὴ ἀπειλεῖ νὰ καταβάλλῃ τοὺς δημιουργοὺς τῆς μίαν ἐποχῆν, καθ' ἣν ἀντὶ νὰ ὁμιλῶμεν περὶ πνεύματος καὶ ψυχῆς, ὁμιλοῦμεν περὶ ὕψους καὶ λειτουργίας, σοβεῖ κίνδυνος νὰ χάσωμεν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τοποθέτησιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴν ὑπέδειξεν ἡ ἐλληνικὴ σκέψις καὶ οὕτω νὰ ἀπεμπολήσωμεν καὶ θυσιάσωμεν τὴν θεμελίωσιν παντὸς τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. "Ἄν ὁ φιλόσοφος καὶ παιδαγωγὸς Wilhelm Flitner ἐξακμήρῃσεν τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνακάλυσιν τοῦ προσωπικοῦ εἶναι, τῆς προσωπικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἂν τὴν ἐξακμήρῃσεν, λέγω, ὡς μίαν μεταβολὴν, ἀλλαγὴν κατευθύνσεως ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρώπου, μοῦ φαίνεται, ὅτι σημεῖά τινα τῶν σημερινῶν καιρῶν ὑποδεικνύουν τὴν ἔντονον προσπάθειαν τῆς ἐποχῆς μας νὰ καταστήσῃ τὴν εἰρημένην ἀλλαγὴν ὡς ἀλλαγὴν πρὸς τὰ ὀπίσω. Εἰς αὐτὴν μας τὴν κατάστασιν δὲν ἠμποροῦμεν νὰ κάμωμεν τίποτε ἄλλο καλύτερον παρὰ νὰ πορευθῶμεν πρὸς τὰς πηγὰς καὶ νὰ ἀντλήσωμεν διδάγματα ἀπὸ τοὺς ποιητὰς καὶ στοχαστὰς ἐκείνους, οἵτινες εἶναι καὶ μένουν πατέρες τῆς Δύσεως. Μεταξὺ τούτων ὅμως εἶναι οἱ τρεῖς μεγάλοι ἀττικοὶ τραγικοί, οἵτινες μὲ ἀπόλυτον σοβαρότητα ἔθηκαν τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ποικίλλη εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ἡ ἀπάντησις των εἰς τὸ ἀνθρώπινον πρόβλημα, δυνάμεθα

νὰ δώσωμεν ὡς κεντρικὸν νόημα τοῦ ἔργου καὶ τῶν τριῶν τραγικῶν τὸν λόγον τοῦ φιλοσόφου Καντίου: τὸ σπουδαιότερον, ὅπερ ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ ὁ ἄνθρωπος, εἶναι τὸ νὰ γνωρίζῃ τί πρέπει νὰ εἶναι, διὰ νὰ εἶναι πράγματι ἄνθρωπος. Τοῦτο εἶναι τὸ μήνυμα τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας πρὸς τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον.

ALBIN LESKY